

О.І. Мотлях,
кандидат юридичних наук,
доцент
А.О. Потильчак,
асистент

ОКРЕМІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА ОСНОВІ ПОЛІГРАФА ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

У статті розглядаються питання, пов'язані з проведенням психофізіологічної експертизи на основі поліграфа та вибору поліграфологом методики реалізації цієї специфічної діяльності. Окреслюється коло особливостей, що вирізняють дану експертизу з поміж інших видів судових експертиз.

Ключові слова: психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа, експерт-поліграфолог, інструментальна детекція.

Подальше впровадження результатів психофізіологічних експертиз (ПФЕ) з використанням поліграфа в практику кримінального судочинства, не знімає окремих дискусійних питань, які виникають між дослідниками у вивченні не традиційних методів інструментальної детекції. Це пов'язано з відсутністю єдиних розроблених та загальновизнаних методик проведення такого виду експертиз. Проте те не слід вважати це суттєвим недоліком, оскільки поліграфолог самостійно обирає методику та технічні засоби, за допомогою яких реалізовуватиме психофізіологічне дослідження [1, с. 115].

Вибір відповідної методики залежить від об'єму і характеру матеріалу, що надходить у розпорядження експерта, наданий ініціюючою стороною такого дослідження. В тому числі, від різних чинників, які впливають на її реалізацію та специфіку з'ясування питань, що мають на меті встановити слідство чи суд. Загально визнаним є підхід до сприйняття методики проведення експертизи, який визначається як система категоричних або альтернативних науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вибору і застосування в певній послідовності та певних умовах (існуючих або тих, які необхідно створити) методів, прийомів і засобів (пристроїв, приладів, обладнання) для вирішення експертного завдання [2, с.328].

Однак, виходячи з особливостей специфіки психофізіологічної експертизи на основі поліграфа, слід відмітити, що навіть вироблення єдиної методики експертного психофізіологічного дослідження не буде означати її спрощення по

суті. Адже така діяльність направлена на перевірку індивідуальних уявних (ідеальних) слідів відображення кандидата на опитування щодо події, яка відбулася в поєднанні з особливостями перед тестовою бесідою, комп'ютерного тестового та після тестового спілкування з особою. Тобто має бути проведений цілий комплекс підготовчих заходів, спрямованих на з'ясування суттєвих обставин, які сприятимуть поліграфологу у вирішенні питання ініційованої експертної діяльності.

Натомість слід зазначити, що окрема частина дослідників не вирізняють психофізіологічну експертизу на основі поліграфа із загального масиву експертиз, як особливу і розглядають процедуру її проведення за спрощеною формою, а саме в такий спосіб:

- підготовка поліграфологом тестових матеріалів, які формуються на базі даних слідчого про обставини справи кримінального провадження, зміст яких охоплює побудову навідних, додаткових та уточнюючих питань, що становлять основу прямих і непрямих доказів;
- ознайомлення під експертного, за його бажанням, з тестовими запитаннями, окрім основних питань, що сформульовані слідчим в клопотанні про призначення експертизи;
- ознайомлення з результатами психофізіологічної експертизи зацікавлених учасників процесу;
- оцінка результатів проведення дослідження поліграфологом чи групою фахівців (експертів) та формування ймовірного чи беззаперечного стверджувального висновку;

– оформлення матеріалів проведеної психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа з додаванням до неї носіїв відеозапису, тестових питань і поліграм, з метою уникнення протиріч та сумнівів зацікавлених учасників процесу й підтвердження іншим поліграфологом та органом досудового розслідування обґрунтованості сформуованих висновків.

Інша частина науковців схильна до вибору типової форми методики підготовки та проведення експертизи з використанням поліграфа, але з урахуванням деяких її особливостей. Вони наголошують на окремій індивідуалізації даного виду експертної діяльності, що відрізняє її від інших судових експертиз з урахуванням певних особливостей. Зокрема:

– спілкування поліграфолога з під експертним перед проведенням тестового опитування, у ході якого експерт має пояснити технологію проведення психофізіологічної експертизи;

– принцип роботи поліграфа;

– умови, що висувуються до кандидата на тестове опитування;

– вимоги до залучення на участь у дослідженні третіх осіб;

– оцінка результатів проведення експертної діяльності інструментальною детекцією із застосуванням поліграфа тощо.

У наукових поглядах Т.Р. Морозової, О.В. Бєлюшиної, В.К. Кирвеля, Є.С. Краснокутської, І.М. Николаєвої, Я.В. Комісарової, Ю.І. Холодного знаходимо інший підхід до особливостей цієї експертної діяльності, а саме:

а) конкретизацію цілей та завдань дослідження (спеціаліст-поліграфолог має з'ясувати вид злочину, що розслідується, на якій стадії перебуває слідство і чому виникла необхідність проведення ПФЕ на основі поліграфа) [3, С. 32-36];

б) аналіз поліграфологом загального масиву інформації про обставини вчинення злочину та потенційну опитувану особу (для того, щоб вже на даному етапі виключити наявність "протипоказань" для проведення ПФЕ), шляхом ознайомлення з матеріалами провадження [4, С. 81];

в) узгодження тактики і стратегії діяльності спеціаліста-поліграфолога та слідчого щодо поведінки опитуваної особи під час проведення експертизи [5, С. 29-30];

г) підбір та аналіз відповідних матеріалів для розробки тестового опитувальника [6, С.67-67].

Щодо нашої позиції, то відсутність єдиних

науково-методичних підходів до проведення інструментальної детекції з використанням поліграфа, спонукає до зміщення акценту питання від завдань психофізіологічного дослідження до підготовчої організаційно-методичної діяльності, а вже потім проведення запланованого процесуального заходу.

Варто наголосити, що судова психофізіологічна експертиза для країн, у яких використання поліграфа є врегульованим окремим законом, або ж окремими правовими нормами закону чи нормативно-правовими актами, призначається й проводиться у випадках виникнення проблемних питань, пов'язаних з розслідуванням кримінальних злочинів, зокрема:

– коли існують прямі протиріччя між показаннями учасників слідства (потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених);

– коли існує протиріччя між показаннями допитаних осіб та іншими доказами, що є у справі кримінального спрямування;

– коли відсутні будь-які докази у справі.

Україна, перебуваючи в переліку країн, в яких інструментальна детекція врегульована підзаконними нормативно-правовими актами вибудовує власні підходи до цієї діяльності, орієнтовані на кращі європейські зразки. Сподіваємося, що поліграф найближчим часом набуде законодавчої легалізації психофізіологічних досліджень на основі поліграфа з використанням отриманих результатів у вітчизняній правозастосовній практиці. Нині ж така процедура виглядає наступним чином. За клопотанням ініціатора (слідчого, прокурора, адвоката) до керівника установи, яка уповноважена здійснювати таку експертну діяльність, на підставі винесеної судом ухвали поводить тестове комп'ютерне опитування особи на поліграфі. Це стосується такого переліку осіб: потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного щодо вирішення окремих обставин розслідуваної події відкритого кримінального провадження. При цьому має бути дотримано чітких вимог її реалізації незалежно від того, хто її реалізовує: експерт чи спеціаліст. Оскільки спеціалісти-поліграфологи наділені повноваженнями надавати професійну допомогу органам досудового розслідування, як експерти, що володіють навичками спеціальних знань у сфері інструментальної детекції, а тому їх діяльність має

відповідати врегульованим нормам, встановленим законодавством. Варто сказати, що на них покладаються завдання, які стосуються не лише дотримання процесуальних вимог, а й тих, котрі відносяться до організаційних, методичних, технічних, тактичних аспектів на різних етапах слідства. З-поміж загальнообов'язкових завдань, які передують проведенню психофізіологічного заходу, спеціаліст (експерт) має пересвідчитися в не менш важливих питаннях реалізації майбутньої дії. А саме:

- отримати від ініціатора об'єктивну характеристику про потенційного опитуваного та його процесуального статусу у відкритому кримінальному провадженні, з метою відповідного налаштування на психологічну установку в діалозі комп'ютерного тестування;

- при опитуванні підозрюваного, обвинуваченого, підсудного з'ясувати наявність участі у справі адвоката, а також чи виявляє він бажання бути присутнім при проведенні інструментальної детекції із застосуванням поліграфа. Пересвідчитися у відношенні адвоката до даної експертної діяльності, а також можливостей використання даних для забезпечення доказів у розслідуваній справі;

- довідатися від потенційного кандидата на опитування (з перевіркою даних у ініціатора, адвоката) чи проходив він раніше тестування на поліграфі, у встановленні яких питань та що показали результати отриманого психофізіологічного дослідження.

Поліграфолог з метою належної підготовки тестових запитань потенційному опитуваному, повинен володіти окремими питаннями слідства, які має з'ясувати у самого ініціатора психофізіологічної експертизи:

- перелік копій окремих документів слідчих (розшукових) дій: протоколу огляду місця події; допиту; обшуку; експертних висновків проведених інших судових експертиз; складеного обвинувального акту чи обвинувального висновку (у випадку якщо експертиза призначалася судом) тощо. З урахуванням дотримання таємниці слідства ознайомлення з перерахованими документами поліграфологом необхідно, щоб це відбувалося у спеціально відведеному місці, а саме: у службовому кабінеті слідчого, іншому окремому ізольованому приміщенні для отримання на руки матеріалів кримінального провадження та забезпеченні їх схоронності;

- ознайомитися з фабулою завдання розслідування та висунутими і відпрацьованими криміналістичними версіями, що є у справі;

- визначити оптимальний час (для ініціатора і опитуваного) проведення даної експертизи. Оскільки психофізіологічна експертна діяльність із застосуванням поліграфа не має статусу судової експертизи, вона може бути проведеною за попереднім погодженням ініціатора та поліграфолога у іншому обопільно обумовленому місці. Як правило за фактичною адресою установи, що спеціалізується на таких дослідженнях або ж за робочим місцем слідчого, за умови дотримання встановлених вимог щодо проведення процесуального заходу такого ґатунку. В свою чергу, ініціююча сторона реалізації психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа має надати:

- оформлену ухвалу про призначення експертизи та завдання, які виносяться на її проведення;

- копії процесуальних та інших документів, що мають пряме відношення до зареєстрованої події кримінального правопорушення, перелік яких був завчасно обумовленим між поліграфологом та ініціатором експертизи;

- коло питань, які цікавлять слідство для з'ясування в межах розпочатого кримінального провадження;

- кількісний та персональний склад учасників, які виявляють бажання бути присутніми при тестовому опитуванні кандидата на поліграфі.

Суттєвим питанням на стадії підготовки до інструментальної детекції має бути з'ясування індивідуальних особливостей опитуваної особи, зокрема: обставин добровільної згоди на тестове комп'ютерне опитування особи; віку та стану здоров'я особи; наявних захворювань чи хронічних хвороб, в тому числі залежності від алкогольних, снодійних, психотропних, наркотичних та інших препаратів тощо.

Проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа повинно відповідати встановленим вимогам щодо проведення інших судових експертиз. На цьому наголошують свою увагу і поліграфологи з Росії. А саме: більшість питань, які можуть виникнути у зв'язку з реалізацією вимог Глави 27 КПК РФ, що регламентує проведення експертизи, з врахуванням законодавчо допустимої свободи та методичних і ор-

ганізаційно-технічних дій експерта. Юридичною підставою призначення та проведення ПФЕ визначається постанова, яка вноситься уповноваженим суб'єктом (слідчим, судом) відповідно до вимог ст. 195 КПК РФ [7].

Погоджуємося, що експертизи, особливо такого гатунку, мають ґрунтуватися на принципах законності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, об'єктивності, різнобічності і повноти досліджень, що проводяться з використанням сучасних досягнень науки і техніки, а також незалежності спеціаліста, який її реалізовує. Зазначеним позиціям приділяється належна увага у "Методичних рекомендаціях проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа", підготовлених російськими поліграфологами. Зокрема у ч.2 п. 1.2 відображено, що основоположними принципами проведення ПФЕ є гласність та добровільність, які полягають у завчасному повідомленні опитуваної особи про можливість, строки, мету та порядок її проведення [8, С.276-277].

На ці ключові засади звернуто увагу і в Інструкції щодо використання комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, розробленій та затвердженій відповідно виданому наказу МВС України від 28.07.2004 р. № 842 (зарєєстрованому у Мін'юсті України 27.10.2004 № 1365/ 9964) "Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України". Розділом 2 Інструкції закріплено основні принципи застосування поліграфа: добровільної згоди, правомірності, всебічного забезпечення прав людини [9]. Керуючись нею вітчизняні науковці-практики обґрунтовують основоположні начала практичної реалізації інструментальної детекції на основі поліграфа та вносять конкретні пропозиції по її удосконаленню. Зокрема В.В. Юсупов зазначає, що добровільна згода особи на участь в експертній діяльності з використанням поліграфа є необхідною умовою для отримання конкретного та достовірного результату опитування. Оскільки таке випробування за своєю сутністю є тестуванням, а не певною слідчою дією, наприклад, допитом. При використанні інструментальної детекції обов'язково потрібна добровільна згода особи (потерпілого, свідка, підозрюваного або іншого учасника процесу). Така згода відповідатиме основним вимогам націо-

нального законодавства щодо використання поліграфа взагалі, й при розкритті злочинів зокрема [10, С. 150].

Більше того, надання психофізіологічному дослідженню статусу експертизи не означає примусовості її проведення. Є. І. Замилін доводить, що:

- у випадку примусового обстеження особи на поліграфі відбувається явне психічне насилля над особою, що заборонено законом і мораллю;
- примусове обстеження сприяє мимовільному підвищенню (без слів-подразників) емоційної напруги, що не гарантує об'єктивності реєстрації функцій організму;

- обстеження на поліграфі поза волею і бажанням опитуваного позбавляє слідчого можливості встановити з нею діловий контакт та взаєморозуміння;

- за умови небажання особи на проведення такого роду експертизи та за умови недостатньої обізнаності з роботою поліграфа, потенційний опитуваний може спотворити результати комп'ютерної перевірки, завчасно вживши спиртних напоїв, сильнодіючого лікарських препаратів тощо [11, С.50].

Тому під час ознайомлення особи з ухвалою про призначення експертизи від опитуваного в обов'язковому порядку необхідно отримати письмову добровільну згоду на участь в комп'ютерному тестуванні. Також доцільно провести медико-психологічне дослідження опитуваного для вирішення наступних питань:

1. Які є у неї індивідуально-психологічні особливості в тому числі емоційно-особистісної сфери, рівень суб'єктивного контролю і характеру?

2. Чи здатна опитувана особа адекватно сприймати обставини, які мають значення для справи та давати на них правдиві показання?

3. Який психофізіологічний стан опитуваного, чи дозволяє він проходити обстеження на поліграфі?

4. Чи не має потенційно опитувана особа різного виду протипоказань щодо проведення дослідження на поліграфі? [12, с.40].

Дійсно отриманню якісних результатів тестового опитування можуть завадити питання фізіології: вік особи, її інтелектуальний рівень розвитку, наявність хронічних захворювань, зокрема психічного або фізичного стану людини, які в сукупності створюють "протипоказання" щодо

проведення психофізіологічної експертизи на поліграфі. Отже, якщо існують певні протипоказання в особи, то слід перенести заплановану експертну діяльність на інший термін, дочекавшись стабільного функціонування органів самопочуття людини, або ж, якщо це неможливо, тоді взагалі відмовитися від проведення інструментальної детекції.

Варто визнати, що психофізіологічні дослідження з метою перевірки інформаційних даних, якими володіє опитуваний, не можуть бути лише самоціллю як для ініціюючої сторони, так і поліграфолога. Дослідники Г.Є. Введенский, А.А. Ткаченко, Т.Н. Секерадж наголошують, що вона має враховувати ефективну форму взає-

модії експерта з кандидатом на тестове опитування, вірну оцінку її поведінки в ході реалізації експертизи, а також результати отриманих психофізіологічних реакцій [13, с.113].

Погоджуємося, зібрання даних про під експертного в межах підготовки і проведення запланованого заходу має розглядатися як суто прикладне завдання, зміст якого полягатиме в полі системному підході. Така діяльність повинна уособлювати як мету ініційованої перевірки, так і підбір, розробку методів дослідження та аналіз отриманої інформації від особи, яка дала добровільну письмову згоду на проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

Література

1. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р.С. Белкин. – М.: Юридическая литература, 1988. – 302 с.
2. *Энциклопедия судебной экспертизы* / [Авсрьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.] – М.: Юристь. – 1999. – 552 с.
3. *Морозова Т.Р.* Створення тестових опитувальників, призначених для поліграфічних обстежень з метою перевірки свідчень. Актуальні проблеми психології / Т.Р. Морозова. – К., 2008. – Т.7. – вип. 20. – Ч.2. ? С. 32-36.
4. *Белюшина О.В.* Полиграф в суде и на предварительном следствии / О.В. Белюшина / Российский Полиграф. – 2007. – № 3. – С. 76-85.
5. *Кирвель В.К.* Теоретико-правовые и организационные аспекты применения полиграфа в раскрытии преступлений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Минск, 2004. – 22 с.
6. *Комисарова Я.В.* Алгоритм действий полиграфолога при производстве судебной психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа / Я.В. Комисарова // Актуальные проблемы специальных психофизиологических исследований и перспективы их использования в борьбе с преступностью и подборе кадров: [Материалы IX международной научно-практической конференции]. – Краснодар: изд-во КубГТУ, 2008. – С. 66-69.
7. *Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12. 2001 г.* // Ведомости Федерального Собрания РФ. – 2002. -№ 174-ФЗ. – Ст.1.
8. *Макаренко С.І.* Сучасні проблеми використання криміналістичних засобів і методів у протидії злочинності / С.І. Макаренко // Вісник ДЮО МВС України. – 2001. – № 2. – С. 274-289.
9. *Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: Наказ МВС від 28.07.2004 р.* – № 842. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04>
10. *Юсупов В.В.* Перспективи використання поліграфа у досудовому слідстві // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: [Текст] / В.В. Юсупов // матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 25 листопада 2011 р. – К.: Нац. Акад. внутр. справ, 2012. – С.149-151.
11. *Замылин Е.И.* Правовое положение участников уголовного процесса на момент проведения инструментальной диагностики эмоциональной напряженности (ИДЭН) / Е.И.Замылин // Деятельность правоохранительных органов по реализации норм международного права и защите прав человека. – Волгоград, 1998. – С. 50.
12. *Могутин Р.И.* Использование полиграфа в раскрытии и расследовании преступлений: учеб. пособ. / Р.И. Могутин, М.В. Субботина – Волгоград: ВА МВД России, 2005. – 84 с.

13. Введенский Г.Е. Методологические проблемы опроса с использованием полиграфа в ходе допроса / Г.Е. Введенский, А.А. Ткаченко, Т.Н. Секерадж // Судебно-медицинская экспертиза. – 2009. – №3. – С.98-116.

А.И. Мотлях, А.А. Потильчак

Отдельные вопросы методики проведения психофизиологической экспертизы на основе полиграфа и их особенности

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся проведения психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа и методики осуществления полиграфологом этой специфической деятельности. Очерченный круг особенностей, которые выделяют данную экспертизу от других видов судебных экспертиз.

Ключевые слова: психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа, эксперт-полиграфолог, инструментальная детекция.

A.I. Motlyakh, A.A. Potylchak

Selected issues of psychophysiological techniques based on the polygraph examination and their features.

The questions concerning the conduct of the psychophysiological examination with the use of polygraph techniques and implementation of specific activities polygraph. Outlined circle features, which distinguish this from other types of expert forensic examinations.

Keywords: psychophysiological examination with the use of the polygraph, the polygraph expert, instrumental detection.